

Застацця чалавекам

Эсэ

У дзяцінстве ўсе хлопчыкі гуляюць у вайну. І ня важна, гэта звычайныя пластмасавыя салдацікі ці камп'ютарная гульня вельмі рэалістычнага плана апошняга пакалення. Выбухі, стрэлы, паранення, забітыя, кроў... Моцны звярыны інстынкт прымушае біцца да апошняга салдата, адрэналін засцілае вочы – змагаешся насмерць... Адыходзячы з поля бітвы, не задумваешся: «А што, калі б гэта было рэальным жыццём і падзеі адбываліся насамрэч...» Апааноўваюць толькі радасць ад перамогі або расчараванне ад паражэння.

Сорамна прызнацца, але доўгі час і я не задумваўся, што стаіць за такімі салдацікамі. Першае сур'ёзнае сумненне было закінута яшчэ ў школе на ўроках беларускай літаратуры, калі чыталі «Васількі» Міхася Лынькова, «Салодкія яблыкі» Вячаслава Адамчыка, «Рэквіем па кожным чацвёртым» Анатоля Вяцінскага і многіх іншых аўтараў. Але сапраўдным адкрыццём стаў Васіль Быкаў. «Незагойная рана», «Альпійская балада», «Сотнікаў», «Жураўліны крык» надоўга запалі ў памяць, перавярнулі свет – паказалі, што за кожным «салдацікам» стаіць канкрэтная асоба, характар, жыццё...

У школьныя гады, у далёкім дзявятым класе, у лістападзе месяцы, мне прапанавалі прыняць удзел у «Вахце памяці», стаць каравульным Ганаровай варты Паста №1 г. Гродна ля магілы воінаў-вызвольнікаў у цэнтральным парку. Шчыра сказаць, я не адразу пагадзіўся, але жаданне пахадзіць у сапраўднай вайсковай форме і, больш за тое, пазнаёміцца з рознымі відамі зброі ўзяло верх. Я згадзіўся і не адзін раз ужо сказаў дзякуй лёсу за тое, што даў такі шанец паспрабаваць сябе ў ролі вайскоўца.

Усё аказалася значна цікавей, чым можна сабе ўявіць. Гэта была самая сапраўдная школа падрыхтоўкі каравульных: спачатку нас навучылі маршыраваць, прымаць пост і здаваць яго іншым каравульным. А потым мы ўрачыста давалі прысягу. І толькі тады, пасля ўсіх гэтых іспытаў, нам дазволілі нарэшце заступіць на пост каля помніка воінам, загінулым у часы Вялікай Айчыннай вайны. Дарэчы, дзяўчаты і хлопцы вельмі адказна падыходзілі да пастаўленай задачы, кожны крок выконваўся сур'ёзна і ўсвядомлена. Нават з'явілася адчуванне, што ўсе мы разам неяк падраслі і пасталелі. Кожны раз пятнаццаць

НАША ДАСЬЕ

Раман КАЗЛОЎСКИ.

Нарадзіўся 24 мая 1997 года ў Гродне. У 2019 годзе скончыў фізіка-тэхнічны факультэт Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Працаваў настаўнікам фізікі ў ДУА «Сярэдняя школа № 32 г. Гродна», цяпер – у сферы аўтабізнесу. Пераможца абласнага конкурсу вершаў, прысвечанага 130-годдзю з дня нараджэння Янкі Купалы і Якуба Коласа (дыплом 1-й ступені, 2012), літаратурна-мастацкага конкурсу «Лишь слову жизнь дана...» (дыплом 2-й ступені, 2014; дыплом 1-й ступені, 2015) і інш. Творы публікаваліся на сайце Гродзенскага абласнага аддзялення Саюза пісьменнікаў Беларусі.

хвілін маўчання на вахце прымушалі задумацца пра тое, што мы нясём адказнасць за гэты светлы дзень, а сваім жыццём абавязаны тым людзям, што ляжаць вось тут, у гэтай брацкай магіле. А жоўта-чырвоная полымя Вечнага агню сімвалізавала жыццё, за якое прыйшлося змагацца. На маё здзіўленне, нягледзячы на марознае надвор'е, да агню часта падыходзілі людзі розных узростаў, углядаліся ў пяціканцовую зорку: нехта проста моўчкі стаяў, хтосьці ціхенька шаптаў сабе нешта. Аднак адзін выпадак мне запомніўся асабліва.

Быў марозны студзенскі дзень. Да Вечнага агню падышоў мужчына з хлопчыкам гадоў дзясяці. Высокі, статны, інтэлігентнага выгляду, ён быў апрануты ў вайсковую форму, якая ідэальна пасавала яму. А сын стаяў з цацкаю, дзіцячым аўтаматам Калашнікава, і ўважліва слухаў аповед бацькі. Мне стала цікава назіраць за такімі добрымі адносінамі паміж татам і сынам, і я стаў прыслухоўвацца да іх гаворкі. Аказалася, бацька тлумачыў, што помнік стаіць у цэнтры парку як напамін, каб ніхто і ніколі не забыўся сваю гісторыю; апавядаў пра канкрэтных герояў, пералічваў подзвігі. Пасля вайсковец пачаў прыводзіць прыклады са сваёй службы, гаварыў

шмат і эмацыянальна. Склалася ўражанне, што бацька доўга чакаў гэтага моманту, каб выгаварыцца. Пасля паўзы ён шматзначна дадаў: «Галоўнае, сыноч, – у любой жыццёвай сітуацыі застацца чалавекам...»

Словы «застацца чалавекам» маланкава перанеслі мяне ў іншы дзень – напярэдадні 9 Мая, калі мы з бабуляй разглядалі яе сямейны альбом. Тоўсты, у аксамітнай барвовай вокладцы і з моцна пажўцелымі старонкамі, альбом старанна захоўваў адбіткі жыцця маіх продкаў. Бабуля ў той вечар цалкам аддалася ўспамінам і падрабязна расказвала пра кожны фотаздымак. І менавіта тут у мяне з'явілася моцнае адчуванне яднання пакаленняў, калі незнаёмыя твары станавіліся роднымі і блізкімі, а лёсы гэтых людзей так хвалявалі душу і сэрца. Уражвала ўсё: і вопратка XIX стагоддзя, і пакручастасць жыццёвых шляхоў, і твары, якія, нягледзячы на абставіны і цяжкасці, выпраменьвалі любоў да сям'і. Фотаздымкі, як каляндарныя лісткі, няўмольна сведчылі пра галоўныя моманты жыцця: нараджэнне і смерць, радасць і гора... Я з цікавасцю ўглядаўся ў кожны з іх. Вось мой прадзядуля Шумскі Леанід Іосіфавіч – зусім маленькі двухгадовы светлагаловы хлопчык побач з мамай і татам, на другой фатаграфіі ён ідзе ў армію (прызыў 1927 года), на наступнай – жэніцца. Далей – мой прадзядуля з сынамі Барысам і Георгіем (братамі бабулі Тамары). Яшчэ старонка – і пахаванні... зусім юных, яшчэ дзяцей, сыноў...

У тую ноч я так і не змог заснуць: насценны гадзіннік гучна адмерваў кожную секунду. Кроў гулка стукала ў скронях, ныла галава, а нядаўна пачутыя словы бабулі: «Галоўнае, унучак, застацца чалавекам...» – пракручваліся ў думках зноў і зноў.

Гэта адбылося 7 сакавіка 1944 года. Паступова набліжалася Перамога, і кожны перажыты дзень ужо сам па сабе з'яўляўся перамогай. Сям'я Шумскіх да гэтага моманту лічыла сябе шчаслівай, як бы жорстка гэта ні гучала ў час вайны, калі вакол разбурэнні, голад і смерць. Таццяна і Леанід кожны дзень дзякавалі Богу за жыццё, за тое, што ўсе разам – яны, бацькі, і двое хлопцаў (васьмі і дванаццаці гадоў). Леанід працаваў на чыгунцы, Таня займалася хатняй гаспадаркай, і дзеці нават пачалі хадзіць у школу ў Бараўцах. Малодшы, Георгій, любіў вучыцца, хоць і не быў выдатнікам, а пасля школы бег да бацькі – дапамагаць рабочым-пуцейцам.

Той дзень выдаўся надзвычай цёплым. Прайшоў толькі першы тыдзень вясны, і зіма не спяшалася яшчэ адыходзіць. Аднак цёплыя сонечныя праменьчыкі стараліся растапіць высокія снегавыя гурбы. Неба прыкметна пасвятлела, лагодна ўсміхаючыся новаму дню. Прыемныя птушыны спеў будзіў наваколле. Апошнія тры дні не чуваць было ні стрэлаў, ні выбухаў, і людзі з недаверам ставіліся да гэтай працяглай цішыні.

Ускладанне кветак да помніка воінам і партызанам, загінулым у гады Вялікай Айчыннай вайны, у парку Жылібера ў Гродне. 2020 год

Лёня працаваў ужо другую змену запар – спярша сваю, потым – за напарніка, які напярэдадні папрасіў падмяніць. Выйшаў на вакзал, агледзеўся і падняў стомленыя за бяссонную ноч вочы да ветлівага сонца. Вусны, як малітву, шапталі пытанні, што даўно сталі чымсьці накшталт замовы: «Божухна!.. Ну калі ж гэта скончыцца?.. Калі ж ужо не будзе вайны?..» Хоць было ціха, а зараз яшчэ і двухгадзінны перапынак даваў магчымасць трохі адпачыць, мозг не супакойваўся. Нямецкія цяжкія рэгулярна праходзілі праз станцыю, пастаянна нагадваючы пра акупацыйны рэжым. А цэла марыла пра адпачынак, ныла ад хранічнай стомленасці. Душу грэла толькі спадзяванне: «Вось яшчэ некалькі гадзін працы, сын прыйдзе са школы – і разам дамоў. Так і яшчэ адзін дзень перажывём...»

Другакласнік Георгій звыклым поступам ішоў да бацькі па чыгуначным палатне. У руках хлопчыка быў паветраны змей, які сёння майстравалі ўсім класам. Настаўнік сказаў, што ён прыносіць удачу, разганяе непагадзь і ахоўвае свайго гаспадара, таму гатовы паветраны цуд-ахоўнік дастаўся самаму малодшаму з класа. Дзіця проста свяцілася ад шчасця... З ім пералівістым шчабятаннем гаварылі птушкі, гуляла ў хованкі веснавое сонца, а задзірысты ветрык спрачаўся з самім змеяабярэгам, які, нібы птушка, рассякаў паветраныя прасторы. Музыка жыцця фантастычнымі фанфарамі ўпэўнена сцвярджала сябе ў наваколлі... І раптам... аглушальная цішыня... Чаму?..

Цішыню парушылі працяглы гудок паравоза і крык Паўла, аднаго з рабочых-пуццейцаў.

– Лёня! Лё-ё-ёня-я-я!.. Хутчэй... бяжы... Там... там твой сын!..

Людзі натоўпам кінуліся да цяжніка, крычучы нешта незразумелае, жанчыны лямантавалі. А бацькоўскае сэрца сутаргава малілася: «Толькі не гэта!.. Толькі не сын!..»

– Сын! Сын! Сын!.. Маленечкі мой... – ціха шаптаў бацька над цэлам дзіцяці.

Мажная постаць мужчыны схілілася над хлопчыкам. Вочы адмаўляліся верыць убачанаму, рукі чамусьці чужымі, непаслухмянымі пальцамі дакраналіся да роднага тварыка, перасохлыя вусны стараліся адчуць дыханне... А яго не было... Па прасякнутых машынным маслам дошках і гравійцы імкліва расцякалася кроў... З паравоза выскачыў спалоханы немец. Бледны, разгублены, ён стаяў на каленях перад змарнелым Леанідам, са слязьмі на вачах, жагнаючыся і бльгаючыся ў словах, стараўся сказаць, што не вінаваты. З нагруднай кішэні курткі дастаў нейкія жоўтыя лісточкі і дрыготкімі рукамі працягваў іх

Малюнак Камілія Каміла з «Літаратурнага альманаха», выпуск 5, 2021 год

Леаніду, паўтараючы: «Я сігналіў... Я сігналіў... Ён не чуў... не чуў... не чуў...»

На наступны дзень, у сераду пад вечар, гэты немец падышоў да веснічак сям'і Шумскіх. На вачах яго былі слёзы, у руках – усё тыя ж жоўтыя паперкі – фотаздымкі ўласных дзяцей у Нямецчыне. Ледзь перастаўляючы ногі, ён зайшоў у двор, цяжка апусціўся на калені. Леанід часаў дамавіну для свайго анёлачка (так часта называў Георгія бацька, жадаючы дабраначы). Яны моўчкі глядзелі адзін на аднаго: выцвілыя вочы трыццацішасцігадовага спакутаванага бацькі і гатовыя прыняць пакаранне пачырванелыя ад слёз шэрыя вочы Ганса. Першым парушыў цішыню немец. Ён шматкроць прасіў прабачэння, паўтараў, што «гудзеў», але хлопчык не чуў. Слёзы цяклі з яго вачэй. Пасля Ганс пацалаваў пажоўцелыя фотаздымкі сваіх дваіх дзяцей і скорана апусціў рукі і галаву, чакаючы прысуду. Нянавісць да акупантаў, да вайны, адчай ад пагібелі свайго дзіцяці міжвольна падштурхнулі Лёню да ўчынку... Усё так жа моўчкі ён цяжкім крокам накіраваўся ў хату, а праз хвіліну выйшаў з рэвальверам. Кожны з мужчын быў у сваіх думках. Немец перахрысціўся, па-ранейшаму стоячы на каленях, бязгучна шэпчаў сабе нешта пад нос, а Леанід цвёрдай рукой прыставіў зброю да галавы Ганса. Як у тумане, убачыў свайго хлопчыка... Ён усміхаўся бацьку, паказваў змея-абаронцу, які чамусьці ляжаў на

пашарэлым снезе... Па-дзіцячы лапочучы, няспынна нешта гаварыў, але, як Лёня ні напружваўся, нічога не мог разабраць... Па шчоках паліліся гарачыя слёзы. Яны апяклі твар, але яшчэ больш апякалі душу. Жонка Таня са старэйшым сынам праз акно бачылі гэтую сцэну і тое, як мужчына апусціў рэвальвер і грэбліва адварнуўся ад немца, глуха кінуўшы: «Ідзі адсюль... ад граху...» Увайшоў у хату і доўга-доўга цалаваў сваё дзіцятка, нарэшце ўсвядоміўшы, што назаўсёды з ім развітваецца...

Ніхто больш не бачыў таго немца. Леанід пасля год ваяваў супраць фашысцкай Германіі, здзейсніў шмат геройскіх учынкаў, дайшоў да Берліна (усе ўзнагароды і зараз захоўваюцца ў мясцовым музеі). Пасля вайны скончылася, і людзі вучыліся жыць без выбухаў, бамбёжкі. У студзені 1946 года нарадзілася ў сям'і дзяўчынка Тамара. А праз паўтара года, 3 кастрычніка 1947 года, ідучы са школы, пад коламі грузавіка трагічна загінуў старэйшы сын Барыс. І зноў рэвальвер аказаўся ў руках Леаніда. Гэтым разам няўцешны бацька прыставіў яго да скроні: тады на імгненне падалося, што жыццё не мае сэнсу. І толькі маленькая дачушка, якая выпадкова зайшла ў пакой, стала выратаваннем ад неабдуманнага ўчынку... Гэта была мая бабуля Тамара...

Успамінаецца каля абеліска:

– Стой! Раз-два! Кругом!

– Рытуальным крокам марш!

Гэтыя каманды вывелі мяне з анямення. Даведзеным да аўтаматызму крокам я дайшоў да развадзяшчага. Адтуль азірнуўся: вайсковец з сынам нетаропка пайшлі ў парк, сын трымаў бацьку за руку і па-дзіцячы шчасліва смяяўся. На імгненне мне падалося, што гэта Леанід з Георгіем, а можа, такія ж, як яны. Колькі людзей загінула!.. У народзе кажуць: час лечыць. А не!.. Не лечыць... Можна толькі навучыцца з гэтым болей жыць... суіснаваць... Але не вылечыцца!.. Колькі гадоў прайшло пасля вайны, а боль не праходзіць...

Я не ведаў свайго прадзядулю, ён памёр ў 1991 годзе ва ўзросце 83 гадоў, на 19 гадоў перажыўшы жонку. Выгадаваў дзвюх дачок (другая, Кацярына, нарадзілася ў 1948 годзе), няньчыў чатырох унукаў (тры дзяўчынікі і адзін хлопчык). Мама расказвала, што, пакуль не нарадзіўся хлопчык (а ён быў самым малодшым), не лічыў сябе сапраўдным дзедом. Бабуля, выйшаўшы замуж, не змяніла сваё прозвішча, ведаючы, як пра гэта марыў прадзед (сынам не давялося працягнуць род). Ён доўгія гады захоўваў той самы рэвальвер... Сімвал мужнасці ці слабасці?.. Дзе мяжа паміж гэтымі

паняццямі? Паміж подзвігам і здрадай, жорсткасцю і дабрынёй, асуджэннем і міласэрнасцю, самаахварнасцю і бязглуздасцю?.. Які ўніверсальны крытэрыў тут можна ўжыць, каб адрозніць адно ад другога?

Так і пісьменнік Васіль Быкаў з'яўляўся непасрэдна ўдзельнікам і сведкам гэтай вайны. І яго героі ў жорсткіх умовах ваеннага часу трапляюць у такія сітуацыі, калі неабходна праявіць мужнасць, непакорнасць. Для іх паняцці чалавечай сумленнасці, справядлівасці, адказнасці перад людзьмі вышэй за жыццё. І тым не менш не ўсе з гонарам праходзяць выпрабаванні. Звычайным радавым, якія цаной сваіх жыццяў, уласнай крывёй набліжалі Перамогу, супрацьпастаўляюцца розныя прыстасаванцы і палахліўцы. Быкаў выкрывае псіхалогію здрадніцтва такіх, як Аўсееў і Пшанічны з «Жураўлінага крыку», Рыбак з «Сотнікава» і іншыя. Усіх іх аўтар судзіць бескампрамісна і бязлітасна. І падкрэслівае, як важна застацца чалавекам у бесчалавечных абставінах, як Сотнікаў, які прыходзіць да высновы, што «смерць нічога не вырашае і нічога не растлумачвае. Толькі жыццё дае людзям пэўныя магчымасці, якія здзяйсняюцца імі або прападаюць марна; толькі жыццё можа процістаяць злу і несправядлівасці. Смерць – нішто». Васіль Быкаў кожнага з герояў узводзіў на галгофу, з вышыні якой чалавек разумее, што толькі ад яго залежыць, як ён скарыстае магчымасці, што даюцца жыццём.

У кожнага свая галгофа. І мой прадзед прайшоў яе. Я не маю маральнага права даваць ацэнку яго выбару, але для мяне стала дакладна зразумелым наступнае: галоўнае ў жыцці пры любых абставінах – застацца чалавекам, гэта значыць у першую чаргу не здрадзіць сабе, свайму сумленню і сваім ідэалам. Мае ўласныя высновы ляглі на паперу паэтычнымі радкамі:

Дай бог не ведаць больш ніколі
Пакутаў тых, што перажыў народ,
Калі з вянкам цягновым ішоў да волі,
Змагаўся за Радзіму і свой род.

Не выбіраць паміж жыццём і смерцю,
Не бачыць знакі хуткае бяды,
А жураўлёў пачуць, то гэта ж, верце,
Прыкмета шчасця доўгія гады.

Дай нам цярпення, мужнасці і сілы
Падняцца над праклятым чорным векам,
Каб надалей расправіць веры крылы...
Дай бог застацца ЧАЛАВЕКАМ...